

Descartesin ajattelun metafysiikka

Lectio praecursoria 22.2.2016

JANI SINOKKI

Sanotaan, että rakkaalla lapsella on monta nimeä. Koska kaikki se, mistä mitään tiedämme, on välttämättä ajattelussamme tavalla tai toisella, ei ole erityisen kummallista, että myös kiellemme on tulvillaan ajatteluun viittaavia ilmauksia. Me emme pelkästään ajattele, vaan mietimme ja pohdimme; tajuumme ja älyämme; tiedämme ja tiedostamme asioita. Me olemme tietoisia. Me havaitsemme, huomioimme, tarkastelemme ja tutkimme. Tuumattuamme tai fundeerattuamme tarpeeksi, saamme keksiä, äkätä, hoksata tai noteerata jotakin.

Ajattelua luonnehditaan usein myös ilmauksilla, jotka on lainattu konkreettisemmista yhteyksistä. Esimerkiksi tunteminen liittyy ensisijaisesti tuntoaistiimme. Siirrettynä ajattelun määreeksi, esimerkiksi kun sanomme *tuntevamme* tien tai henkilön, tuo ilmaus vaikuttaa vihjaavan, että me ikään kuin kosketamme puheen aiheena olevaa asiaa. Toisaalta, me myös sanomme *käsittävämmme* asioita, mikä ilmaisee jonkin kiinnisaamista tai johonkin tarttumista ajattelun otteella. Myös *ymmärtäminen* vihjaa samoin: ymmärtäessämme jotakin ajattelumme ikään kuin kietoo sisäänsä jotakin, ympäröiden sen. Nämä jälkimmäiset huomiot ajatteluun liittyvistä kielikuvista auttavat havainnollistamaan juuri sen seikan, joka on väitöskirjani tarkastelun kohteena.

Ajattelun tekee osaltaan erityiseksi se, että ei ole olemassa *pelkkää* ajattelua, vaan ainoastaan *jonkin* ajattelua. Siinä missä

vaikkapa pöytä jatkaa olemassaoloon riippumatta siitä kannatteleeko se astiastoja tai kirjapinoja, ei ajattelun tapauksessa näin ole. On vaikeaa, tai jopa mahdotonta käsittää mitä pelkkä ajattelu olisi ilman, että se olisi samalla *jonkin* ajattelemista. Ajattelumme kohdistuu aina johonkin, ja voimme tiivistää tämän iskulauseeksi: *ei ajattelua ilman ajattelun kohdetta*. Kysymys, joka tämän havainnon myötä vaatii selitystä, koskee ajattelun ja sen kohteiden välistä suhdetta.

Vastaus tähän kysymykseen voi alkaa ajattelun ja sen kohteiden vertailusta. Silmiinpistäviä seikkoja on monia:

Ajattelumme mahdollistavat fyysiset rakenteet sijaitsevat oletettavasti kallomme sisällä, mutta ajattelumme kohteet eivät useinkaan. Ajattelumme *koskettaa* ja *ympäröi* mitä moninaisimpia asioita, joita voi luonnehtia meidän ulkopuolellamme oleviksi olioiksi tai tapahtumiksi. Näiden ajattelun kohteiden olemassaolo ei näytä olevan riippuvaista ajattelumme olemassaolosta millään tavoin.

Toisaalta, vaikka ajattelumme välttämättä tapahtuu tässä hetkessä, nykyisyydessä, ei sama rajoitus näytä koskevan ajattelun kohteita. Me usein suunnittelemme tulevaa ja muistelemme menneisyyttä, siis ajattelemme jotakin, joka ei ole vielä olemassa tai on saattanut jo lakata olemisensa. Kuitenkaan ajattelumme kohteet eivät ole edes muistimme tai mielikuvituksemme rajoittamia: me voimme ajatella Julius Caesaria ylittämässä Rubicon-jokea, vaikka emme voi muistaa tuota tapahtumaa. Me voimme tehdä laskelmia lähimmän tähtemme luhistumisen ajankohdasta ja kokea helpotusta huomattessamme, että ajattelumme kohteena oleva tapahtuma on vielä kaukana tulevaisuudessa.

Eikä tässä vielä kaikki. Voimme myös ajatella olentoja, jotka käyttäytyvät lähes oikeiden olioiden tavoin, mutta joita ei kuitenkaan löydy olemassa olevien olioiden joukosta. Voimme esittää tosia väitteitä monista näistä olioista, kuten vaikkapa seuraavan: "Sherlock Holmes asuu Baker Streetillä". Kuitenkaan Sherlock Holmes, jota nyt ajattelemme, ei ole koskaan kuulunut Baker Streetillä asuvien *oikeiden* ihmisten joukkoon.

Silti me voimme ajatella tuota oliota; me teemme kaikki juuri tällä hetkellä niin.

Mitä meidän siis pitäisi ajatella ajattelustamme? Sitä ei toisaalta näytä voivan olla olemassa ilman sen kohteita. Kuitenkin nuo ajattelun kohteet näyttävät voivan rikkoa meitä itseämme hallitsevia ajan ja paikan rajoituksia, ja toisinaan taivuttavat jopa olemassaolon lainalaisuuksia.

Nämä kysymykset saavat vastauksen Descartesin metafysiikassa, jonka hän esittää teoksessaan *Mietiskelyjä ensimmäisestä filosofiasta*. Hän aloittaa teoksen huomaamalla, että periaatteessa on mahdollista että aistimme pettävät meitä koko ajan. Descartes huomauttaa, että meillä ei ole keinoa pois sulkea sellaisia epätodennäköisiä mahdollisuuksia, että olemme unessa juuri nyt, tai että koko kokemuspiirimme on vain johdonmukaista hallusinaatiota. Hän osoittaa meille näin, että pelkän aistitiedon varassa ei ole mahdollista sulkea pois näitä skeptisiä mahdollisuuksia, ja että näiden ongelmien ymmärtämiseksi meidän on kiinnitettävämmme huomiomme ajattelumme luonteeseen laajemmin.

Ryhtyessään tähän ajattelumme luonnetta koskevaan hankkeeseen, Descartes toteaa pian, että mahdollisilla epäilyksillä on rajansa. Me emme voi epäillä oman ajattelumme olemassaoloa, sillä aina epäillessämme jotakin huomaamme ajattelevamme, ja siis olevamme olemassa. Tämä huomio on eittämättä eräs kuuluisimpia huomiota länsimaisessa filosofiassa. Väitöskirjani tarkastelu alkaa kuitenkin oikeastaan vasta siitä, mitä Descartes tämän huomion jälkeen esittää.

Descartes kiinnittää huomionsa jälleen aistihavaintoon. Hän pohtii havaintonsa luonnetta pitelemällä kädessään tavallista vahanpalaa. Descartes toteaa, että vahanpalan aistittavat ominaisuudet voivat muuttua radikaalisti: Kun vahanpalan vie tulen lähelle, sen kovuus vaihtuu pehmeudeksi, ja lopulta vaha muuttuu nestemäiseksi. Sen väri ja tuoksu muuttuvat, ja sen tilavuus kasvaa. Kuitenkaan ei ole epäilystäkään, että sulanut vaha on yhä sama vaha kuin se oli kiinteässä muodossa. Me ajattelemme koko ajan *yhtä ja samaa* oliota, siis vahaa itseään, sen läpikäymästä ulkoisesta muodonmuutoksesta riippumatta.

Tämä huomio ja sen merkitys voidaan tulkita eri tavoilla. Väitöskirjassani esitetty linja tarttuu siihen seikkaan, että jotta voisin ajatella vahaa ylipäätään, täytyy vahan olla ajattelussani tavalla tai toisella. Esitän, että Descartesin esimerkin tarkoitus on kiinnittää huomiota juuri siihen, että olioiden itsensä täytyy tulla ajatteluumme, ajattelumme täytyy koskea olioita itseään, tai ympyröidä ne sisäänsä. Olennaista on se, että pelkkä aistitieto vahan muuttuvista ominaisuuksista ei ole vielä olion itsensä ajattelua; olion ajattelu on edellyttää jotakin syvempää ja perustavanlaatuisempaa yhteyttä olioon kuin mitä aistimme kykenevät tuottamaan.

Tähän huomioon kiteytyy väitöstutkimukseni terävin kritiikki monia esitettyjä Descartes-tulkintoja kohtaan. Esitän, että tätä Descartesin huomiota ei ole vielä osattu arvostaa riittäväällä tavalla. Selitän miksi.

Descartesin kirjoituksista huolimatta, tai oikeastaan usein niiden vuoksi, on päädytty esittämään, että ajattelumme muodostaa oman todellisuutensa. Ajattelumme olisi ikään kuin virtuaalitodellisuus, joka heijastelee ulkopuolellamme olevan maailman piirteitä, mutta onnistuu siinä toisinaan vain osittaisesti, ja joskus ei lainkaan. Tämän näkemyksen mukaan me havaitsemme vain jotakin mielessämme olevaa, emme koskaan mitään sen ulkopuolista. Kun tämän näkemyksen puitteissa pyrkii selittämään miten ajattelu ja sen kohteet kytkeytyvät toisiinsa, on vaikea päätyä muuhun lopputulokseen kuin siihen, että ajattelun ja sen kohteiden välinen yhteys on loppujenlopuksi vain tietynlaista vastaavuutta. Näin ollen – tämän näkemyksen puolustajat esittävät – ajattelen vahanpalaa silloin, kun ajatteluni sopivalla tavalla vastaa ulkopuolellani olevaa vahanpalaa. Jos tätä vastaavuutta ei ole, en ajattele vahaa vaan jotakin muuta.

Nähdäkseni tämä näkemys ajattelusta on paitsi väärä, myös olennaisesti erilainen kuin se näkemys, jota Descartes puolustaa. Esitän, että Descartes nimenomaisesti huomaa, että ajattelu ei itse asiassa ole riippuvaista tämänlaisesta vastaavuudesta sen kohteiden kanssa. Jopa erehtyessäni täydellisesti vahanpalan

ominaisuuksista, uskoessani siitä pelkkiä epätotuuksia tai havaitessani sen täysin erilaisena kuin se oikeasti on, havaitsen tai ajattelen juuri vahanpalaa itseään. Se on se olio, josta erehdyn ja josta minulla on vääriä uskomuksia. Mikä tärkeintä, jos vaha ei olisi ajattelussani, mistä oliosta minulla olisi tällöin vääriä uskomuksia? Siis mistä oliosta minä itse asiassa erehtyisin, ja minkä vuoksi? Jos ajatteluni koskee aina oliota, jota ajattelu parhaiten vastaa, miten voisinkin edes erehtyä?

Väitöskirjani esittää, että Descartesin mukaan ajattelun ja sen kohteiden välinen suhde riippuu syy-seuraussuhteesta, kausa-liteetista. Descartesin huomaa jo varhain *Mietiskelyissä*, että ainakin hänen ajattelunsa on oltava olemassa. Hieman myöhemmin, vahanpalaesimerkin jälkeen, hän huomaa, että vaikka hän ei tiedä vielä mitään ajattelustaan riippumatonta, hän voi nähdä, että olemassaoloa ei voi olla ilman riittäviä syitä. Descartes toteaa järjettömäksi ainoan vaihtoehdon tälle näkemykselle – sen, että olisi olemassa jotakin, jolla ei olisi mitään edeltävää syytä olemassaololleen. Toisin sanoen, Descartes hylkää näkemyksen, jonka mukaan jotakin voisi syntyä tyhjästä, vailla syytä. Tämän periaatteen arvoa ei ole ehkä vielä täysin ymmärretty filosofiassa. Sen suora seuraus on, että kaikki olemassaolo, oli se min-kälaista tahansa, on jonkin aiheuttamaa. Niinpä olemassaolo voidaan käsittää yhdeksi valtavaksi olemassaolon verkoksi, jossa jokainen siihen kuuluva olio on velkaa olemassaolostaan joillekin muille olioille.

Meidän kaikkien olemassaolomme on seurausta ainakin kahden sukusolun yhdistymisestä alkioiksi, josta olemme kasvaneet; fyysinen olemuksemme on velkaa ravintomme tarjoamille rakennusaineille; ihomme arvet ovat peräisin ympäristömme meihin kohdistamista voimista, vain muutamia asioita mainitakseni. Kaikki on seurausta jostakin.

Descartes, tietäen oman ajattelunsa olemassaolon, tietää myös, että koska hänen ajattelunsa on jotakin olemassa olevaa, se noudattaa samaa lainalaisuutta. Kun hän ajattelee vahanpalaa, hän saattaa olla täysin tietämätön tuon ajatuksen syistä ja mahdollisesta oikeasta vahanpalasta, mutta hän silti tietää että

tuo ajatus sisältöineen ei ole syntynyt tyhjästä. Vaikka vahanpaloja ei olisi lainkaan olemassa, tuo ajatus itsessään ei ole syntynyt tyhjästä, kuten ei hänen oma olemassaolonsakaan. Sama pätee hänen mukaansa kaikkeen ajatteluamme, täysin riippumatta siitä kuinka mielikuvituksellisia olemme. Myös kaikki ne ajatuksemme sisällöt, joita mielikuvituksemme käsittelee, ovat myös peräisin jostakin; ainoastaan niiden yhdistelmä saattaa olla ennen näkemätön, mutta silti sekin on olemassaolonsa velkaa meidän kyvyillemme.

Tämän olemassaoloa koskevan näkemyksen avulla Descartes tarkastelee ajatteluaan, ja huomaa, että hänen käsityksensä äärettömästä Jumalasta ei voi olla peräisin hänestä itsestään. Hänen huomionsa on yksinkertainen, mutta silti äärimmäisen haastava. Descartes huomaa kykenevänsä ajattelemaan äärettömyyttä, ja kuten kaikella ajattelulla, tälläkin on oltava syynsä. Hän poissulkee itsensä ja mielikuvituksensa mahdollisten syiden joukosta seuraavalla huomiolla: hän on itse rajallinen olio, eikä näin ollen kykenisi kokoonpanemaan äärettömyyttä itse. Mikään määrä yhdistelyä ei itse asiassa edes kykene saavuttamaan äärettömyyttä, vaan voi ainoastaan jatkaa sitä kohti saavuttamatta sitä ikinä. Olennaista on se, että Descartes huomaa kykenevänsä ymmärtämään äärettömiin jatkuvan kokoonpanemisen mahdollisuuden, joka edellyttää äärettömyyden itsensä ymmärtämistä. Ainoa selitys tälle mahdollisuudelle on todellisen äärettömyyden olemassaolo, joka on siis äärettömyyden ajattelun mahdollisuuden syy.

Esitän väitöskirjassani, että tämä äärettömyys, jota Descartes kutsuu Jumalaksi, on samaistettavissa olemassaolon välttämättömään ehtoon tai perustaan. Se on jotakin, josta kaikki olemassaolo itsessään seuraa. Tämän perustan vuoksi olemassaololla itsellään on tietyt lainalaisuudet. Eräs näistä on kausaaliperiaate, josta puhuin hetki sitten. Toisia näistä periaatteista Descartes nimittää *tosiksi ja muuttumattomiksi luonnoiksi*. Lyhykäisyydessään nämä todet ja muuttumattomat luonnot ovat rakenteellisia totuuksia maailmasta, lainanalaisuuksia, jotka hallitsevat matematiikkaa, geometriaa ja logiikkaa. Eräs olennainen

huomio näihin liittyen on se, että ne ovat välttämättömiä seurauksia olemassaolon perustasta itsestään. Sen vuoksi ne ovat ikään kuin sisäänrakennettuja kaikkeen olemassaolevaan.

Tämä havainto auttaa meitä ymmärtämään miksi jotkin ajattelumme kohteista eivät näytä riippuvan lainkaan mistään ulkopuolellamme olevasta. Me voimme havaita, että $1 + 1$ on välttämättä 2, tai että mikään ei voi olla sekä pyöreä että neliskulmainen samanaikaisesti, ilman että joudumme tekemään ainutakaan tieteellistä koetta tai testiä. Descartesin mukaan näin on siksi, että nämä totuudet ovat osa sitä olemassaolon kudelmaa, johon itse kuulumme. Me siis voimme tavoittaa nuo ajattelun kohteet ikään kuin katsomalla itseämme, tarkastelemalla sitä olemassaoloa, joka on meissä itsessämme.

Monien muiden ajattelun kohteiden tapauksessa näin ei ole. Caesarin marssin Roomaan sotajoukkojensa kanssa tai kädessä pitämämme vahanpalan ajattelemisen edellyttävät huomattavasti monimutkaisempaa syiden ja seurausten verkostoa. Kuitenkin myös näiden tapahtumien ja olioiden tapauksessa periaate on sama: me voimme ajatella noita olioita, koska olemme osa samaa kausaalista kokonaisuutta niiden kanssa. Aistimme ympäristöämme kytkeytyen lähellämme oleviin olioihin ja niiden aistein havaittaviin ominaisuuksiin. Voimme oppia menneisyydestä, jos saavutamme riittävän kytköksen menneisiin asioihin, vaikkapa arkeologian tai historian kirjoituksen keinoin. Sherlock Holmes puolestaan on kirjailijan kokoonpanema kuvitelma, mutta kuten kaikella olemassa olevalla, kuvitelmillakin on kausaalista voimaa. Erityisesti silloin, kun niitä välitetään lukemattomilla painoksilla ja käännöksillä, joiden avulla ihmiset kytkeytyvät vaikkapa Arthur Conan Doylen ajatteluun ja kuvitelmiin.

Malli, jonka esitän väitöskirjassani olevan Descartesin malli ajattelusta, käsittelee olemassaoloa ja ajattelua kuin viruksia ja petrimaljoja. Olemassaoloa ei voi tulla tyhjästä, samaan tapaan kuin viruskaan ei voi syntyä elimistöön, tietokoneeseen tai petrimaljaan itsestään, ilman edeltäviä syitä tai tartuntaa. Ajattelumme on kuin petrimalja, tehty olemassaolon viruksia varten ja on luonnostaan äärimmäisen herkkä saamaan tartuntoja. Itse

asiassa voitaisiin jopa sanoa, että ajattelumme luonne on juuri saada tällaisia tartuntoja: toiset olemassaolevat oliot vaikuttavat meihin erilaisten mekanismien kautta, ja tartuttavat mieleemme mahdollistaen kytkeytymisen noihin olioihin itseensä. Olennaista tässä on huomata, että kyseessä ei ole mikään peili-kuva tai mallinnus alkuperäisestä tartunnanlähteestä. Aivan kuten virus itsessään tulee elämään, siis jatkamaan olemassaoloaan, petrimaljassa, tulevat ajattelumme kohteet mieliimme ja jatkavat omaa olemassaoloaan siellä.

Voidaan siis sanoa, että ajattelumme on paitsi olemassa, sen luonne on tarttua tai ympäröidä toisten olioiden olemassaoloa sisäänsä niiden lainalaisuuksien puitteissa, jotka kaikkea olemassaoloa hallitsevat. Voimme siis nähdä, miksi iskulause "ei ajattelua ilman ajattelun kohteita" on tosi. Ajattelun ja sen kohteiden välinen suhde väitöskirjani mukaan on se, että ajattelumme antaa kohteilleen lisää olemassaoloa. Tämä olemassaolo ei tietenkään ole samanlaista kuin noiden olioiden olemassaolo itsessään, vaan olemassaoloa ajattelussa.

Huomio on siis lopulta hyvin yksinkertainen, mutta silti äärimmäisen syvällinen. Kuten Descartes itse sanoo, "Auringon idea on itse Aurinko, joka on olemassa ymmärryksessä... sillä tavoin kuin objektit yleensä ymmärryksessä ovat".

Turun yliopisto